

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา ความเข้มแข็งของชุมชนแอโก้-แสนคำลือ ด้วยกระบวนการ เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษา The Participatory Action Research of Community Empowerment in Aeko-Saenkumlue Village, Using the Contemplation-Oriented Transformative Facilitation

สมสิทธิ์ อัสดอร์นนิธี (Somsit Asdornnithee)¹

ศิริชัย มงคลเกียรติศรี (Sirichai Mongkolkiatsri)²

วิไลลักษณ์ ไกรลาศ (Wilailuk Kailast)³

ปริญญ์อนุภรณ์ เต็งประเสริฐ (Pariyaporn Tengprasert)⁴

สุธัมมะ ธรรมศักดิ์ (Sutamma Dharmasakti)⁵

Received: June 2, 2021

Revised: July 27, 2021

Accepted: August 19, 2021

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษาที่มีความเหมาะสมต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนแอโก้-แสนคำลือ

¹ ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

Contemplative Education Center, Mahidol University

^{2,3,4} คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

School of Law, Bangkok University

⁵ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

Office of the National Economic and Social Development Council

รวมถึงศึกษาการเปลี่ยนแปลงทั้งมิติภายในและภายนอก ในกลุ่มผู้เข้าร่วมที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว โดยอาศัยระเบียบวิธีการวิจัยแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม มุ่งเน้นการเรียนรู้แบบใช้โครงงานเป็นฐานของการทำงานร่วมกันในทุกขั้นตอนของปฏิบัติการ ผลการศึกษพบว่า คุณลักษณะของกระบวนการที่เหมาะสมนั้นมีแกนกลางอยู่ที่กระบวนการลงมือปฏิบัติการร่วมกันอย่างมีเจตจำนงเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและมีองค์ประกอบเสริม ได้แก่ การสร้างความไว้วางใจ การรู้จักกันและกัน รู้จักบริบท การเสริมทักษะความรู้ทั้งมิติภายในและภายนอก การเสริมสร้างพลังกลุ่ม บนความเข้าใจ เข้าใจ ร่วมมือกัน มีแรงบันดาลใจ และการเกื้อหนุนจากภายนอก มีระบบพี่เลี้ยง การเป็นที่ยอมรับ และศรัทธาในผู้นำ ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่พบในกลุ่มผู้เข้าร่วม ด้านการเรียนรู้มิติด้านใน ได้แก่ สติ สัมพันธภาพที่ดีขึ้น ความเชื่อมั่นในศักยภาพตนเอง และด้านทักษะความรู้ภายนอก ได้แก่ ความกล้าตัดสินใจ การแบ่งหน้าที่ ความรู้ในภูมิปัญญาดั้งเดิมและนิเวศวัฒนธรรม ขณะที่การขยายขยายกรอบการมองโลกถือเป็นอีกหนึ่งการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญ

คำสำคัญ: การเสริมพลังชุมชน, การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม, การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง, จิตตปัญญาศึกษา

Abstract

This research's objectives were to study the contemplation-oriented transformative facilitation appropriate for the community empowerment in Aeko-Saenkumluue and to explicate the participants' inner and outer changes found after the completion of learning program. It employed Participatory Action Research as its methodology while centered on the project-based learning with cooperative manner in all steps. The results revealed that the praxis of effective transformative facilitation consisted of co-created intent of doing common good with the addition of trust, intimacy, contextual knowing, supplementary skills both inner and outer, group empowerment with empathy, cooperation, inspiration, supports of mentorship, recognition, and faith in leadership.

Meanwhile, the inner changes found in the participants were those regarding mindfulness, betterment in relationships, and confidence in self-potentials while outer skills found were aptness in decision making, duty balancing, and new understandings in ancient wisdom and cultural ecology. Nevertheless, the alteration of one's own meaning perspective is considered as an essential transformation as well.

Keywords: Community Empowerment, Participatory Action Research, Transformative Learning, Contemplative Education

บทนำ

หมู่บ้านแอก์-แสนคำลือ เป็นหมู่บ้านของชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่แดง (มุเซอแดง) ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 ตำบลถ้ำลอด ตอนเหนือของอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพภูมิประเทศโอบล้อมด้วยป่าเขาน้ำจืดอุดมสมบูรณ์ ที่อยู่ในพื้นที่ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สันปันแดน และติดกับอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง หมู่บ้านแอก์-แสนคำลือตั้งอยู่ใกล้กับชายแดนระหว่างประเทศ จึงมีความสำคัญและความละเอียดอ่อนในแง่ความมั่นคงของชาติ อีกทั้งยังมีวิถีชีวิตที่เป็นแบบดั้งเดิมพร้อม ๆ กับเปิดรับการพัฒนาแบบสมัยใหม่ที่ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามา ตัวอย่างเช่น การปลูกพืชไร่เพื่อตอบสนองระบบตลาดแทนการปลูกเพื่อยังชีพ การออกไปรับจ้างใช้แรงงานนอกพื้นที่เพื่อหารายได้ที่เป็นตัวเงิน การมีระบบการเมืองท้องถิ่น (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน) แทนระบบผู้นำชุมชนแบบดั้งเดิม หรือการมีวิถีชีวิตแบบคนเมืองมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การต้องสื่อสารด้วยภาษาไทย การติดต่อกับราชการ หรือการอยู่อาศัยในบ้านปูนแทนบ้านไม้ตามรูปลักษณะเดิม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างให้แก่ชาวบ้านที่นี่ จนนำมาซึ่งปัญหาและความท้าทายต่าง ๆ ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

สืบเนื่องจากผลของงานวิจัยสองเรื่องที่ผ่านมา ได้แก่ “กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษาเพื่อนำไปสู่ความสามัคคีกลมเกลียวของส่วนรวม: กรณีศึกษาหมู่บ้านแอก์-แสนคำลือ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน” โดยสมสิทธิ์ อัสตรนธิ และคณะ (2556) และ “การบ่มเพาะผู้นำ การเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ของชุมชนแอก์-แสนคำลือ ด้วยกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษา”

โดยสมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และคณะ (2558) พบว่า ด้วยความตั้งใจของทีมวิจัยในการเข้าไปจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษากับชุมชนเพื่อที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่ความเข้มแข็งที่ยั่งยืน ซึ่งเริ่มต้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2555 นั้น ได้จุดประกายความใส่ใจและความเอาใจจริงเอาใจของชาวบ้านแอโก-แสนคำลือ ให้ได้เห็นแบบอย่างและเริ่มเห็นความเป็นไปได้ของกระบวนการลักษณะนี้ เช่น วิธีการเรียนรู้มิติด้านการรับฟัง การสื่อสารด้วยหัวใจ อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางปัญหาที่มักกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยที่เริ่มเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ รวมถึงอิทธิพลของวัตถุนิยมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้น ๆ กระบวนการเรียนรู้แบบนี้ยังไม่อาจส่งผลสัมฤทธิ์ให้เกิดขึ้นในวงกว้างทั่วทั้งชุมชนในระยะเวลาอันสั้น ที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถคลี่คลายไปสู่ความสามัคคีกลมเกลียวและเกิดสุขภาวะที่แท้จริงขึ้นได้ ก่อปรกักับอุปสรรคสำคัญ ๆ เช่น ความไม่พร้อมของชาวบ้านซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน การให้เวลากับกระบวนการเรียนรู้ ภาษารวมถึงสภาพจิตใจ (ความเครียด) ที่แต่ละคนเผชิญอยู่ในชีวิตการทำงาน เหล่านี้ล้วนมีผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพการเรียนรู้ที่ชาวบ้านจะได้รับ

ด้วยสาเหตุข้างต้น ประกอบกับความตั้งใจที่จะค่อย ๆ ปูพื้นฐานด้วยกระบวนการทางจิตตปัญญาศึกษาไปสู่ความมั่นคงในความเป็นมนุษย์ จึงเป็นที่มาของงานวิจัยเรื่องถัดมาของทีมวิจัย ที่ได้สานต่อการทำงานร่วมกับชุมชนด้วยการทำโครงการบ่มเพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ (change agent) ให้แก่ชุมชน โครงการนี้มุ่งจะเจาะลึกเข้าไปสู่การดำเนินกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษาในในกลุ่มบุคคลซึ่งได้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านที่ถูกคัดเลือกขึ้นมาอย่างเฉพาะเจาะจง ทั้งนี้เพื่อที่จะสร้างศักยภาพแห่งภาวะการนำ รวมถึงทักษะจำเป็นอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นในคนกลุ่มนี้ จนสามารถนำกลับไปขยายผลและสร้างการเปลี่ยนแปลงอันพึงประสงค์ให้เกิดขึ้นในชุมชนวงกว้างได้ต่อไป จากผลการดำเนินงานพบว่า กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ได้รับคัดเลือกให้เข้าร่วม ได้เริ่มพัฒนาศักยภาพที่เป็นมิติด้านในขั้นพื้นฐานระดับบุคคล มีแรงบันดาลใจในการเป็นผู้นำเริ่มมีความกล้าและความมั่นใจในการนำเสนอสิ่งดีงามต่อหน้าสาธารณะมากขึ้น รวมถึงพัฒนาสัมพันธภาพระหว่างบุคคลด้วยการมีสติเท่าทันและควบคุมอารมณ์ความรู้สึกได้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม พลัฏกลุ่มแห่งความเป็นผู้นำรุ่นใหม่ที่ถูกพัฒนาขึ้นนี้ยังถือว่าอยู่ในระดับหน่ออ่อนที่ยังไม่สุกงอมเต็มที่ กลุ่มยังไม่สามารถรวมตัวกันเพื่อริเริ่มโครงการที่เป็นรูปธรรมด้วยกลุ่มเอง การขับเคลื่อนงานต่าง ๆ ในระดับชุมชนนั้นยังจำเป็นต้องอาศัยแรงเกื้อหนุนจากภายนอกอยู่ (สมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และคณะ, 2558)

ด้วยเหตุนี้ ทีมผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นที่ต้องสานต่อโครงการการบ่มเพาะผู้นำ การเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ต่อไป สืบต่อการเรียนรู้มิติด้านในให้เกิดการลงลึกและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตจริงของแต่ละคน เสริมทักษะชีวิตบางด้านเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานต่าง ๆ ในหมู่บ้าน และสร้างการเชื่อมโยงกับรากเหง้าทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน เข้าถึง ต้นแบบความดีงามตามคุณค่า จารีต และประเพณีดั้งเดิม และเนื่องด้วยทิศทางของ โครงการที่จะขับเคลื่อนต่อไปจากนี้ ปรารถนาจะเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านได้เกิดการรวมตัวกัน เพื่อริเริ่มการทำงานในเชิงระบบได้ด้วยตัวเอง อีกทั้งแผ่ขยายแนวคิด เจตจำนง และ จิตสำนึกแห่งการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่วงกว้าง เกิดเป็นวัฒนธรรมของการเป็น คนรุ่นใหม่ที่มีหัวใจจิตอาสา มีความตื่นรู้ สามารถจัดการ คิดเป็นทำเป็น รักถิ่นเกิด รวมถึง พัฒนาความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน โครงการจึงมุ่งเน้นการปฏิบัติการ อย่างมีส่วนร่วมให้เป็นแนวทางหลักในการทำงาน เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายข้างต้น ได้ต่อไป ผู้วิจัยคาดว่าประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการนี้ คือ การที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับ โครงการทุกคนจะสามารถรวมตัวกันสร้างสรรค์สิ่งที่ยังประโยชน์เพื่อส่วนรวม เกิดเป็น ความมั่นคงของชุมชนในระยะยาว และผลลัพธ์ของโครงการยังสามารถเป็นต้นแบบให้ แก่พื้นที่อื่น ๆ โดยเฉพาะท้องถิ่นที่ยังคงความดั้งเดิมทางประเพณีวัฒนธรรม ให้ได้เรียนรู้ และปรับใช้เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งและความสุขที่ยั่งยืน อันเป็นความอยู่ดีมีสุข ที่มาจากฐานรากชุมชน วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้สู่ การเปลี่ยนแปลงแนวคิดตปัญญาศึกษาที่มีความเหมาะสมต่อการพัฒนาความเข้มแข็ง ของชุมชนแออัด-แสนคำลือ ทั้งนี้โดยใช้การทำโครงงานหรือกิจกรรมเพื่อประโยชน์ สาธารณะเป็นฐานในการทำงาน และเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทั้งมิติภายใน รวมถึง ทักษะและความรู้ภายนอกที่เกิดขึ้นในกลุ่มผู้เข้าร่วมที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้สู่ การเปลี่ยนแปลงแนวคิดตปัญญาศึกษาของโครงการ

การทบทวนวรรณกรรม

การพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน คือ การสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนดีขึ้น ให้ผลประโยชน์ ตกแก่คนส่วนใหญ่ การพัฒนาชุมชนครอบคลุมถึงการวางแผน การทำให้คนมีสภาพ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การใช้ทรัพยากร การให้การศึกษา การร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ

และการคำนึงถึงประเพณีวัฒนธรรม (จินตนา สุจิตานนท์, 2554) การพัฒนาชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของประเทศไทย มีความเป็นพลวัตที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ของสังคมที่ไม่หยุดนิ่ง (อุทัย ปริญาสุทธีรัตน์, 2561) และไม่ว่าการพัฒนาจะถูกขับเคลื่อนด้วยหนทางหรือความหมายแบบใด ทั้งหมดก็ล้วนเป็นไปเพื่อทำให้สังคม ชุมชน และผู้คนที่ดำรงอยู่ร่วมกันได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น มั่นคงเข้มแข็งขึ้นนั่นเอง

ในปัจจุบัน เมื่อจะศึกษาชุมชน เราอาจกระทำผ่านกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ว่าด้วยภาพใหญ่ของการพัฒนาสังคมอยู่ 2 กรอบแนวคิด นั่นก็คือ การศึกษาชุมชนตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง และการศึกษาชุมชนตามแนววัฒนธรรมชุมชน โดย **การศึกษาชุมชนตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง** มองว่าเศรษฐกิจกับการเมืองมีผลกระทบซึ่งกันและกัน อีกทั้งมองว่าปัญหาทางการพัฒนาหรือความยากจนของชุมชนหนึ่ง คือผลกระทบอันเกิดจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอกชุมชน นักคิดตามแนวทางนี้จะวิเคราะห์สังคมผ่านโครงสร้างหรือที่ตัวระบบที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและเปลี่ยนแปลงสังคมสู่ความยุติธรรมเท่าเทียม ส่วน **การศึกษาชุมชนตามแนววัฒนธรรมชุมชน** มองว่าชุมชนมีวัฒนธรรมหรือระบบคุณค่าของตนอยู่แล้ว อันเป็นชุมพลสำคัญของการพัฒนาทั้งตัวคนและสังคม แก่นสารของวัฒนธรรมอยู่ที่การให้ความสำคัญแก่คนและความผาสุกกลมกลืนกันของคนในชุมชน นักคิดตามแนวทางนี้จะวิเคราะห์ที่เรียนรู้กับชาวบ้าน ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา พัฒนาค้นให้เข้าถึงศักยภาพสูงสุด พร้อมกับสร้างการสำนึกที่แจ่มชัดเกี่ยวกับวัฒนธรรม และทำงานกับระบบต่าง ๆ ของการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนบนฐานของการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดและการเคารพตนเองพึ่งตนเองได้ของชุมชนและสังคม ดังนั้นการเรียนรู้และพัฒนาที่จะมีความยั่งยืนอาจต้องพิจารณาพลังภายในของสังคม จากการมีส่วนร่วมประชาสังคม ชุมชนที่เข้มแข็ง เน้นที่ความมั่นคงและภูมิปัญญาของชุมชนก่อน แล้วจึงไปประสานเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอันเป็นการพัฒนาที่ไปตามกระแสโลก ทั้งนี้โดยมี **วัฒนธรรมชุมชน** เป็นตัวร้อยรัดการพัฒนาทั้งสองกระแสนี้ให้ไปด้วยกันได้อย่างสมดุล (ธีระภัทรา เอกผายชัยสวัสดิ์, 2554)

ในทำนองเดียวกัน มุมที่Zoomองการพัฒนาชุมชนก็สามารถแยกแยะได้เป็น 2 มุม คือ มุมมองจากภายนอกสู่ภายในหรือมุมมองของ **การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน** และ มุมมองจากภายในสู่ภายนอกหรือมุมมองของ **การเสริมพลังชุมชน** (อุทัย ปริญาสุทธีรัตน์,

2561) การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน คือ การที่องค์กรใหญ่ภายนอก (รัฐ, ส่วนกลาง) เป็นผู้สนับสนุนและกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่นเพื่อให้ท้องถิ่นได้เลือกทิศทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง เน้นการใช้ภาคีสาธารณะที่มาจากความร่วมมือกันเองของท้องถิ่นและหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนการทำงาน ส่วนการเสริมพลังชุมชนเป็นการมุ่งเน้นไปที่ความสามารถในการคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ จัดการ และลงมือกระทำของตัวชุมชนเอง ซึ่งอาศัยต้นทุนและศักยภาพ (รวมถึงความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม) ที่ชุมชนนั้นมีอยู่ ความสำเร็จของการเสริมพลังชุมชนขึ้นอยู่กับระดับการเข้าร่วมของคนในชุมชน ธรรมชาติของระดับท้องถิ่น ความโปร่งใส และทักษะการคิดวิเคราะห์ของชุมชนเอง

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนที่มีทั้งสองมุม คือ มุมของการพัฒนาที่เป็นแรงสนับสนุนมาจากภายนอก และมุมของการเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนซึ่งเป็นศักยภาพที่มาจากภายใน ย่อมนำพาชุมชนนั้นไปสู่การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในระดับสูง คนในชุมชนคือ ผู้ลงมือกระทำหลักในปฏิบัติการต่าง ๆ อันจะส่งผลให้เกิดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นได้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

อุกริเริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1985 โดยนักวิจัยและนักสังคมวิทยาชาวโคลอมเบีย ที่ชื่อ ออร์ลันโด เฟลส์ บอร์ดา (Orlando Fals Borda) ซึ่งกำเนิดขึ้นมาจากการวิจัย 2 วิธี คือ การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม กับ การวิจัย เชิงปฏิบัติการ โดยเป็นการวิจัยที่ทั้งค้นหาวิธีการสร้างศักยภาพของคน และขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะเน้นไปที่ การเรียนรู้เพื่อเพิ่มอำนาจให้แก่คนในบริบท เปลี่ยนผู้ด้อยโอกาสในสังคมให้มีสิทธิมีเสียงและมีพลังในการสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รวมถึงร่วมปฏิบัติการในการแสวงหาความรู้ นั่นคือ เป็นการให้ผู้เข้าร่วมการวิจัยทั้งหลายไม่เพียงแต่ให้ข้อมูล แต่ยังสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอนตั้งแต่การร่วมตั้งโจทย์การวิจัย ไปจนถึงการประเมินผล การดำเนินงาน (เกษราวัลณ์ นิลรวงกูร, 2556)

ในมุมเชิงปรัชญา การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภายใต้กระบวนทัศน์การวิพากษ์ (critical paradigm) มีความสอดคล้องกับแนวคิดการปลุกสำนึก (conscientisation) ของเปาโล เฟรเร (Paulo Freire) การสืบค้นเรียนรู้ของการวิจัยนี้จะอาศัยแนวทางวิชาวิธี หรือการตั้งคำถามบนความคิดที่เป็น

อิสระ ปลดปล่อย และแก้ไขการใช้อำนาจที่ไม่สมดุล อีกทั้งใช้การตีความเพื่อเข้าใจความหมายของพฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคม วิพากษ์สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นเหตุเป็นผล ด้วยเหตุนี้ความเป็นตัวตนของผู้เข้าร่วมการวิจัยแต่ละคนจึงมีความสำคัญ เพราะแต่ละคนมีการมองโลกที่ถูกโครงสร้างสังคมครอบงำอยู่ซึ่งมีความหมายและส่งผลต่อการกระทำที่แตกต่างกันไป หนทางการเรียนรู้จึงเป็นการขยายการมองโลกจากที่ถูกครอบงำไปสู่การปลดปล่อยและเป็นธรรมยิ่งขึ้น อีกทั้งมองว่า มนุษย์มีชีวิตจิตใจ ความใกล้ชิดและเต็มใจเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การเข้าถึงข้อมูล นักวิจัยจึงยอมรับการมีอยู่ของอัตวิสัย ที่ไม่เป็นกลาง ไม่เป็นสามัญการ แต่ยอมรับว่าความเป็นจริงรวมถึงพฤติกรรมที่แสดงออกจะขึ้นอยู่กับโครงสร้างการให้ความหมายภายในจิตใจของบุคคล หรือที่เรียกว่า ระดับของจิตสำนึก (การมองโลก, คุณค่าที่ถูกถืออยู่) ของบุคคลคนนั้น ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการชวนคิดชวนตั้งคำถาม สะท้อน ใคร่ครวญ และอภิปราย (โดยประสบการณ์ภายในเหล่านี้สามารถศึกษาและสืบค้นได้อย่างเป็นระบบ เช่นในระเบียบวิธีแบบปรากฏการณ์วิทยาหรือ phenomenological research) และสิ่งที่นักวิจัยสามารถทำได้ คือ การเข้าไปค้นหาความหมายที่มีอยู่ในข้อมูล ซึ่งจะเผยให้เห็นและเข้าใจความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของสังคม (วรรณดี สุทธิธารกร, 2560)

โดยรวม เป้าหมายของการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นอกจากมุ่งทำความเข้าใจ ความเป็นจริงเชิงลึกผ่านการตีความแล้ว ยังรวมถึงการมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงในบุคคล ชุมชน และสังคมเพื่อลดความไม่เป็นธรรม การมุ่งปลดปล่อยมนุษย์สู่อิสรภาพ และการสนับสนุนเสรีภาพและสร้างพื้นที่ของประชาธิปไตยให้เกิดขึ้น

กระบวนการปฏิบัติ (praxiology) ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม มีลักษณะเป็นวงจร (circle) เน้นการมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้ข้อมูลกับนักวิจัย มุ่งเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (อาจมีเชิงปริมาณร่วมด้วย) เป็นกระบวนการวิภาษวิธีของการลงมือปฏิบัติ อยู่ภายใต้บริบททางสังคม เน้นความตื่นตัวและการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกฝ่ายในทุกขั้นตอน ให้ความสำคัญกับทั้งทฤษฎีหลักและทฤษฎีจากฐานรากที่อยู่ในสภาพจริง อนึ่ง กระบวนการปฏิบัติที่มีลักษณะเป็นวงจรมัน เริ่มจากการที่ได้ร่วมกันลงมือ ปฏิบัติการ เพื่อแก้ปัญหา แล้วจากนั้น สะท้อนผล ของการปฏิบัติ ทบทวนเพื่อไปต่อ สิ่งนี้จะช่วยให้กลุ่มได้เรียนรู้และเกิดการเปลี่ยนแปลง และเมื่อกระบวนการนี้ได้รับการทวนซ้ำหลาย ๆ หน ก็จะกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มั่นคง

และเมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวงจรของกระบวนการปฏิบัติ อาจแยกแยะและอธิบายเป็นขั้นตอนย่อย ๆ ได้ดังนี้

- 1) การทำความรู้จักกับตนเองและทุกคนในกลุ่ม ตั้งคำถามกับสิ่งที่เป็นอยู่
- 2) การสร้างความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และความเป็นกลุ่ม
- 3) การหยั่งรู้บริบทจริง สำรวจสภาพการณ์และปัญหาที่เป็นอยู่อย่างลึกซึ้ง
- 4) ปฏิบัติการ วางแผน กำหนดเป้าหมาย คติวิเคราะห์ ลงพื้นที่ สู่การลงมือปฏิบัติ
- 5) การเกิดสำนึกรู้ รับฟัง ใคร่ครวญ สู่การตระหนักรู้ภายในและขยายกรอบการมองโลก
- 6) การตื่นขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลง ค้นพบความรู้ความจริงใหม่

การทวนซ้ำของขั้นตอนย่อยทั้งหกสามารถดำเนินไปจนกระทั่งเกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจนสู่การประเมินผลลัพธ์ที่ได้เพื่อตอบโจทย์ของการทำวิจัย ขณะที่ประโยชน์ที่จะตามมา นอกเหนือจากนี้ก็คือ การที่กลุ่มเกิดการจัดการอย่างมีส่วนร่วม เกิดภาวะผู้นำ สามารถพึ่งพาตนเอง และแก้ปัญหาได้ผ่านการปฏิบัติจนสั่งสมเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาของตนเอง (วรรณดี สุทธิธาราร, 2560)

จิตตปัญญาศึกษา

เป็นการเรียนรู้ที่อยู่ในกระบวนการทัศน์องค์รวม เน้นการกลับมาทำงานกับมิติภายในหรือจิตใจเป็นเบื้องต้น เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงถึงฐานรากทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ชุมชน องค์กร ไปถึงระดับสังคมในที่สุด (สมสิทธิ์ อัสตรนธิ, 2554) ศาสตร์การเรียนรู้มิติด้านในซึ่งรวมถึงจิตตปัญญาศึกษาเป็นการเรียนรู้ที่จะเข้าไปทำงานกับธรรมชาติส่วนลึกภายในจิตใจ ถึงระดับชุดความเชื่อพื้นฐาน หรือกรอบการอ้างอิง (frame of reference) ที่คน ๆ นั้นใช้ในการมองและทำความเข้าใจโลกรอบตัว โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการรู้คิด เกิดการขยายขยายกรอบการอ้างอิง (คลายตัวออกจากชุดความเชื่อเดิมที่เคยยึดถือ) ให้กว้างและครอบคลุมความเป็นจริงมากขึ้นกว่าเดิม อีกนัยหนึ่ง เป็นการยกระดับจิตสำนึกของคน ๆ นั้นให้อยู่ในระดับสูงขึ้นและซับซ้อนขึ้นกว่าเดิม ซึ่งจะส่งผลไปถึงการปรับเปลี่ยนท่าที ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมกลายเป็นวิถีการดำเนินชีวิตแบบใหม่ที่มีความจริงแท้ พึงประสงค์ และเชื่อมโยงกับสรรพสิ่งรอบตัวได้มากยิ่งขึ้น

ในงานวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดปัญญาศึกษาเพื่อการรื้อแพะความเชื่อตรง โดยสมสิทธิ์ อัสตริณี และกาญจนา ภูครองนาค (2560) วิธีการหรือกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงเบื้องต้นของจิตใจในลักษณะข้างต้นให้เกิดขึ้นได้นั้น สามารถสรุปได้เป็น 3 แนวทางหลักได้แก่ (1) วิธีการเรียนรู้ที่เกิดจากภายในตนเอง เช่น การสร้างการตระหนักรู้เท่าทันการฝึกสติ การสะท้อนใคร่ครวญสู่ภายใน การคิดเชิงวิพากษ์ การลงมือกระทำเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (2) วิธีการเรียนรู้ที่เกิดจากคนรอบข้าง เช่น การรับฟังอย่างลึกซึ้ง การทำสุนทรียสนทนา การสนทนาเชิงวิพากษ์ การมีกลุ่มกัลยาณมิตร การฝึกฝนด้านคุณธรรมศีลธรรม และ (3) วิธีการเรียนรู้ที่เกิดจากสังคม วัฒนธรรม เช่น การขับเคลื่อนสังคมสู่การปลดปล่อย การวิพากษ์ การทำงานกับประเด็นอำนาจ การเชื่อมโยงกับรากเหง้าทางนิเวศวัฒนธรรม การทำงานจิตอาสา

ในการศึกษาทำนองเดียวกันที่เกี่ยวกับการพัฒนาการของจิตสำนึก ตามทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ-ประกอบสร้าง (constructive-developmental psychology) โรเบิร์ต คีแกน ได้นำเสนอแนวคิดของการเรียนรู้ที่นำไปสู่การยกระดับโครงสร้างของจิตในระดับบุคคล และว่าการประกอบสร้างความหมายหรือความจริงโดยจิตเช่นนี้สามารถถูกพัฒนาให้เติบโตได้ โดยเขาได้ศึกษาพัฒนาการของระดับจิตสำนึกในบุคคลและจำแนกระดับดังกล่าวออกเป็นทั้งหมด 5 ระดับ แต่ละระดับจะมีเรื่องราวความเป็นจริงที่คนในระดับจิตนั้นเห็นและเข้าใจได้ในแบบนั้น ๆ ซึ่งจะไม่เท่ากับในระดับจิตอื่น ระดับจิตที่ 1 ถึงที่ 5 จะไล่เรียงไปตามลำดับความซับซ้อนของจิตจากน้อยไปมาก และคนที่มีความรู้ระดับจิตสูงกว่าย่อมเห็นและเข้าใจความเป็นจริงได้มากกว่าคนที่มีความรู้ระดับจิตต่ำกว่า (ในลักษณะขั้นบันไดหรือ transcend and include) (Kegan, 1982; ชลลดา ทองทวี, จิรัฐกาล พงศ์ภคเธียร, อีรพล เต็มอุดม, พงษธร ตันติฤทธิศักดิ์ และสรยุทธ รัตนพจนารถ, 2551)

อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ตามแนวคิดปัญญาศึกษาเป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สามารถสะท้อนผลกลับไปครอบคลุมมิติที่กว้างใหญ่ขึ้น ๆ จนถึงระดับของชุมชน สังคม และโลกกว้างได้ แต่ทั้งหมดนี้ต้องตั้งต้นจากตนเองก่อน หรือเริ่มทำงานจากฐานปฏิบัติการภายในก็คือจิตใจนั่นเอง

วิธีการวิจัย

โครงการวิจัยนี้อาศัยระเบียบวิธีการวิจัยแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research) มุ่งเน้นการเรียนรู้แบบใช้โครงงานเป็นฐานของการทำงานร่วมกันในทุกขั้นตอนของปฏิบัติการ ระหว่างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ ชาวบ้าน และคณะผู้วิจัย ตั้งแต่การกำหนดปัญหา การออกแบบวางแผน ปฏิบัติการ การวิเคราะห์ และสะท้อนใคร่ครวญผล รวมถึงการประเมินและนำเสนอข้อค้นพบ โครงการวิจัยนี้ใช้ระยะเวลาดำเนินการทั้งสิ้นกว่า 5 ปี มีขั้นตอนการวิจัยที่ประกอบด้วย 3 ระยะหลัก คือ ระยะเตรียมการวิจัย ระยะปฏิบัติการ และระยะสรุปผลการวิจัย

1) **ระยะเตรียมการวิจัย (Preparation Phase)** ระยะนี้กินเวลาดำเนินงานของโครงการตั้งแต่การลงพื้นที่ครั้งที่ 1 (วันที่ 29 กรกฎาคม-1 สิงหาคม พ.ศ. 2558) ถึงครั้งที่ 5 (1-4 ตุลาคม พ.ศ. 2560) มีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

- **สัมผัสชุมชน สัมผัสสถานการณ์** สานต่อความสัมพันธ์ ใช้เวลาเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับพื้นที่ทางกายภาพ วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ประเพณี วัฒนธรรม รวมถึงสถานการณ์ทั่วไปที่เป็นปัจจุบัน พุดคุยแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับความคาดหวังของกันและกันกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่และชาวบ้าน ร่วมกันวิเคราะห์และกำหนดประเด็นปัญหาที่ชาวบ้านและชุมชนกำลังเผชิญอยู่

- **ทดลองขับเคลื่อนโครงงานเบื้องต้น** คณะผู้วิจัยกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ร่วมหารือและทดลองขับเคลื่อนโครงงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหนึ่งโครงงาน โดยเน้นให้กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่และชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่ม แล้วคณะผู้วิจัยคอยหนุนเสริม ประสานงาน และร่วมผลักดันให้โครงงานสำเร็จลุล่วงได้ ผลที่ได้จะเป็นตัวบ่งบอกถึงความเป็นไปได้ของการขับเคลื่อนโครงการวิจัยในระยะต่อไป รวมถึงทักษะที่กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่และชาวบ้านอาจต้องเรียนรู้เพิ่มเติม

- **สร้างความเข้าใจเชิงลึก** สัมผัสการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน สันทนาแลกเปลี่ยนเชิงลึกเป็นรายบุคคลและกลุ่ม เกี่ยวกับประสบการณ์ สุขทุกข์ เจตจำนงในใจ สัมพันธภาพกับคนรอบตัว การหาเลี้ยงชีพ สถานการณ์ในชุมชน ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นมาประกอบการหารือและวางแผนเพื่อขับเคลื่อนโครงการวิจัยในระยะปฏิบัติการต่อไป

- เตรียมผู้เข้าร่วมการวิจัย สำหรับโครงการวิจัยระยะต่อไป ผู้เข้าร่วมหลักของโครงการจะหมายถึง คณะผู้วิจัยจำนวน 5 คน กับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ของหมู่บ้านที่จะทำการคัดเลือกอย่างเฉพาะเจาะจงจำนวน 14 คน ซึ่งมีเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้

1) เป็นกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ที่เคยเข้าร่วมในงานวิจัยเดิมเรื่อง “การบ่มเพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ของชุมชนแอ่ง-แสนคำลือ ด้วยกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวคิดตปัญญาศึกษา” ของสมสิทธิ์ อัสตรนธิ์ และคณะ (2558) หรือ

2) เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีความประสงค์จะริเริ่มและสร้างสรรค์โครงการ/กิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม นำไปสู่ความสามัคคีกลมเกลียวและความเข้มแข็งของชุมชนสามารถสละเวลาเข้ามาเข้าร่วมโครงการได้อย่างต่อเนื่องครบทุกครั้ง มีทักษะการสื่อสารภาษาไทยได้พอสมควร และเป็นตัวแทนที่มาจากทุก ๆ หย่อมบ้าน (บ๊อง) ทั้งทั้งชุมชน

2) ระยะปฏิบัติการ (Praxis Phase) ระยะนี้กินเวลาดำเนินงานตั้งแต่การลงพื้นที่ครั้งที่ 5 (1-4 ตุลาคม พ.ศ. 2560) ถึงครั้งที่ 12 (12-15 สิงหาคม พ.ศ. 2563) มีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

- ออกแบบและวางแผน จากประเด็นปัญหาที่พบร่วมกัน คณะผู้วิจัยและกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ร่วมกันวางแผนในการทำโครงการที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาซึ่งสอดคล้องกับความต้องการร่วมกันกำหนดกิจกรรม วิธีการทำงาน เป้าหมาย และบทบาทหน้าที่

- อบรมทีมปฏิบัติการ (กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่) คณะผู้วิจัยมีการจัดกระบวนการอบรมเรียนรู้เพื่อเสริมประสบการณ์และทักษะด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นและเหมาะสมให้แก่กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่เป็นระยะ ๆ โดยเนื้อหาของการอบรมอิงกับแนวคิดของ การจัดกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดตปัญญาศึกษา มีหัวข้อการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ สถิติ การสะท้อนใคร่ครวญในตนเอง สุนทรียสนทนา พลังกลุ่ม การจัดการข้อมูล การเท่าทันวัตถุนิยม และรากเหง้าทางวัฒนธรรม

- ลงมือปฏิบัติ คณะผู้วิจัยและกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ ตลอดจนชาวบ้านร่วมกันขับเคลื่อนโครงการที่ได้ออกแบบร่วมกันไว้ (ดังรายละเอียดในตารางที่ 1 และ 2) ตามบทบาทหน้าที่ที่กำหนดจัดสรรการทำงานให้เหมาะสมกับพื้นที่ เวลา และความรับผิดชอบของตนเอง มีการสื่อสารความคืบหน้ากันเป็นระยะ ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันแก้ปัญหาด้วยการเปิดใจ เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน อีกทั้งพร้อมอยู่เสมอที่จะยืดหยุ่นและ

ปรับเปลี่ยนรายละเอียดการทำงานให้สอดคล้องไปตามสถานการณ์จริงตรงหน้าของชุมชน โดยพยายามรักษาทิศทางการทำงานที่ยังตอบโจทย์การเรียนรู้ให้ได้มากที่สุด

- สะท้อนและประเมินผล คณะผู้วิจัยและกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่รวมถึงชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันติดตาม วิเคราะห์ และประเมินผลที่เกิดจากการขับเคลื่อนโครงการงานและการเรียนรู้เป็นระยะ ด้วยการพูดคุยสนทนา สะท้อนใคร่ครวญ ถอดบทเรียนความสำเร็จอุปสรรคที่พบ และแนวทางการปรับปรุงให้ดีขึ้น ความคิดเห็นและบทเรียนที่ได้ทั้งหมดจะกลายเป็นข้อมูลป้อนกลับ เพื่อใช้ปรับปรุงแก้ไขการทำงานในขั้นตอนต่าง ๆ ของรอบต่อไปจนกว่าโครงการนั้นจะเสร็จสิ้น

3) ระยะสรุปผลการวิจัย (Conclusion Phase) ระยะนี้กินเวลาดำเนินงานตั้งแต่การลงพื้นที่ครั้งที่ 12 (12-15 สิงหาคม พ.ศ. 2563) ถึงครั้งที่ 13 (30 ตุลาคม-1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563) มีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

- ถอดบทเรียนภาพรวมของโครงการวิจัย คณะผู้วิจัยและกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ ร่วมกันสรุปบทเรียนที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชาวบ้านแอ็ก-แสนคำลือ รวมถึงพัฒนาการของกระบวนการท้าววิจัยในภาพรวม

- ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ คณะผู้วิจัยสนทนาคู่สนทนาพูดคุยและสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่เป็นรายบุคคล เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นทั้งที่เป็นการเรียนรู้มิติด้านใน กับทักษะและความรู้ภายนอก

ผลที่ได้จากการเก็บข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ทั้งด้วยวิธีสังเกตการณ์ทั้งแบบมีและไม่มีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก จะถูกประมวลและวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ แล้วนำทั้งหมดมาร้อยเรียงกันเป็นข้อค้นพบสำคัญที่กลับไปต่อบัวตุดูประสงค์ทั้งสองข้อ กล่าวคือ คุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวคิดปัญญาศึกษาอย่างมีส่วนร่วมที่เหมาะสมต่อการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนแอ็ก-แสนคำลือ การเปลี่ยนแปลงที่พบในกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ของชุมชนภายหลังที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว รวมถึงผลสัมฤทธิ์อื่นเป็นรูปธรรมที่ได้จากโครงการ

สาระของวิธีการวิจัยทั้งสามระยะที่นำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปผลของโครงการวิจัย รวมถึงรายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอน ที่มาของผู้เข้าร่วม และวิธีการเก็บข้อมูลสามารถสรุปให้ชัดเจนด้วยกรอบแนวคิดวิธีการวิจัย ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1

กรอบแนวคิดวิธีการวิจัยทั้งสามระยะ

ผลการวิจัย

เนื้อหาในส่วนนี้จะนำเสนอไปตามลำดับขั้นตอนดังแสดงในภาพที่ 1 กล่าวคือ เริ่มต้นจากการกำหนดปัญหาซึ่งดำเนินการในระยะเตรียมการวิจัย ในระยะนี้ คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ในหมู่บ้านเพื่อร่วมมีประสบการณ์ ศึกษาสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชน สร้างความเข้าใจเชิงลึกกับผู้คน ทดลองทำโครงการเบื้องต้น อีกทั้งเตรียมผู้เข้าร่วมที่พร้อมสำหรับการวิจัยระยะถัดไป เนื้อหาส่วนนี้จะนำเสนอภายใต้หัวข้อ ภาพรวมมุมมองต่อชีวิตที่แออัด-แสนคำลือ และโครงการทดลองนำร่อง การแก้ปัญหาสุขภาพจิตและสถานะ

บุคคล ซึ่งจะคลี่ให้เห็นสถานการณ์จริงและท่าทีของการทำงานอย่างมีส่วนร่วมร่วมกับชาวบ้าน ข้อมูลที่ได้จะช่วยกำหนดกรอบของปัญหาที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่จริงและส่งต่อไปสู่ขอบเขตการทำงานที่ทุกฝ่ายปรารถนาจะปฏิบัติการร่วมกันต่อไป ต่อมาคือการออกแบบวางแผนการทำงาน การลงมือปฏิบัติ และการสะท้อนใคร่ครวญผลที่ได้ซึ่งอยู่ในระยะปฏิบัติการ ในระยะนี้ คณะผู้วิจัยจะร่วมกับผู้เข้าร่วมเพื่อริเริ่มขับเคลื่อนงานอบรมเตรียมความพร้อม และได้มุ่งไปที่การลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาสำคัญของหมู่บ้านในสองโครงการ คือ โครงการการแก้ไขปัญหาสัตว์เลี้ยง และโครงการการท่องเที่ยวชุมชน จากนั้นนำผลการปฏิบัติดังกล่าวกลับมาสะท้อนใคร่ครวญเป็นระยะ เนื้อหาในส่วนนี้จึงเน้นนำเสนอเฉพาะกระบวนการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในสองโครงการ รวมถึงผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็ข้อมูลสำคัญที่ส่งต่อไปสู่กระบวนการถอดบทเรียนภาพรวมของโครงการและการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้เข้าร่วมซึ่งอยู่ในระยะสรุปผลการวิจัย อันเป็นระยะสุดท้ายของโครงการ

ภาพรวมมุมมองต่อชีวิตที่แอโก-แสนคำลือ

วิถีหลักในการใช้ชีวิตของชาวบ้านแอโก-แสนคำลือ คือ การปลูกข้าวไร่ ข้าวเป็นพืชหลักเพื่อการดำรงชีพและวิถีทางวัฒนธรรม ในขณะที่พืชอื่น ๆ เช่น ข้าวโพดถูกปลูกด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ และกาแฟ คือ พืชที่เป็นความหวังในอนาคต ชาวบ้านแทบทุกคนให้ความสำคัญกับการทำไร่ โดยเฉพาะมีบางคนถึงกับตั้งใจจะทำเกษตรอินทรีย์ให้เป็นความมั่นคงพื้นฐานของชีวิตให้ได้ ขณะที่การเก็บสมุนไพรและการล่าสัตว์ยังคงอยู่ในวิถีชีวิต หากแต่ลดความสำคัญลงพร้อม ๆ กับสภาพธรรมชาติที่เสื่อมถอย อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านหลายคนยังมีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับพืชสมุนไพรอยู่ไม่น้อย และมีความเชื่อว่าผู้เฒ่าผู้แก่บางคนในหมู่บ้านยังสามารถรักษาโรคภัยด้วยภูมิปัญญาทางด้านนี้ได้

ชาวบ้านหลายคนมีความตระหนักรู้ในผลกระทบของความก้าวหน้าสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการใช้สารเคมีในการเกษตร หรือการก่อสร้างที่แปรเปลี่ยนสภาพแวดล้อมในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่มิได้ปฏิเสธความก้าวหน้าเหล่านั้น

วิถีการใช้ชีวิตแบบอื่น ๆ นอกเหนือจากการทำไร่ซึ่งเป็นวิถีหลัก ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ การค้าขาย ของชำ อาหาร การเป็น อสม. การทำงานเฉพาะด้าน เช่น ไฟฟ้าหมู่บ้าน การทำจิตอาสาในหมู่บ้าน การทำงานการเมืองท้องถิ่น การไปรับจ้างนอกพื้นที่ เป็นต้น อนึ่ง การทำงานบางด้านต้องอาศัยทักษะ เช่น ภาษาไทยและการคิดเชิงระบบที่มากขึ้น

และไม่สอดคล้องกับการมีโลกทัศน์แบบเดิมของชาวบ้าน จึงส่งผลให้ประสิทธิภาพของงานดังกล่าวยังได้ไม่เต็มขั้น

พฤติกรรมความขัดแย้งที่เนื่องด้วยการทะเลาะและระเบิดอารมณ์โกรธใส่กัน ยังคงเป็นปัญหาหลักของความขัดแย้งระหว่างบุคคลโดยบางครั้งอาจมีปัจจัยเสริม เช่น การเมาสุรา ส่วนการเอื้อประโยชน์ให้ครอบครัวและญาติพี่น้องใกล้ชิดของตนเองก่อน อาจเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ส่งผลต่อความขัดแย้ง รวมถึงทำลายความเคารพไว้วางใจกัน เกิดการเอาเปรียบกัน และการกดดันผู้ที่ต้อยกว่าได้

ความขัดแย้งหรือความไม่ร่วมมือกันของคนในหมู่บ้าน ยังเกิดจากความห่างเหินระหว่างปึกต่าง ๆ การคาดหวังที่ต่างกันระหว่างคนต่างบทบาท และที่สำคัญ คือ การจัดสรรอำนาจในท้องถิ่น อนึ่ง อำนาจผ่านตำแหน่งหน้าที่ที่เป็นทางการต่าง ๆ สามารถส่งผลทั้งทางบวกและลบได้กับเจ้าตัว เช่น เรื่องการจัดสรรผลประโยชน์ หรือ การได้รับความไว้วางใจ-ไม่ไว้วางใจจากชาวบ้าน

ที่ผ่านมา ปัญหาความขัดแย้งในระดับบุคคลอาจแก้ได้ด้วยการเจรจา การเรียนรู้ที่จะระงับอารมณ์โกรธ การมีสติยั้งคิด ความเห็นอกเห็นใจกัน หรือการมีคนกลางที่เข้ามาทำการไกล่เกลี่ยหรือทำพิธีขอขมา สัมพันธภาพที่ดีระหว่างคนในครอบครัวยังคงเป็นความสุขพื้นฐานของคนในชุมชน กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ที่เคยผ่านกระบวนการเรียนรู้มามองว่า การฝึกควบคุมอารมณ์และการฝึกสมาธิเป็นสิ่งสำคัญและมีประโยชน์ต่อตนเองและคนใกล้ชิด

ความเข้มแข็งพื้นฐานของชุมชนมาจากภูมิปัญญาที่ว่าด้วยการอยู่กับธรรมชาติ ป่าเขา และต้นน้ำ การรู้จักใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและสัตว์ป่า และจารีตที่สำคัญที่ช่วยยึดโยงความสัมพันธ์ที่เป็นปึกแผ่นของคนในชุมชนก็คือ การเคารพเชื่อฟังผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นเสาหลักของชุมชน หากแต่ปัจจุบันเริ่มอ่อนแรงลงไปเพราะวิถีชีวิตสมัยใหม่ได้เข้ามาเปลี่ยนทัศนคติของผู้คน อนึ่ง เรื่องเล่าเกี่ยวกับการเสด็จเยือนหมู่บ้านของรัชกาลที่ 9 และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถเป็นสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ ศูนย์รวมจิตใจ และสิ่งยึดเหนี่ยวสำหรับคนในชุมชนนี้ได้อยู่นาน

ปัญหาหลัก ๆ ของชุมชนที่ชาวบ้านมักเอ่ยถึงเป็นอันดับต้น ๆ เวลาถูกถาม ก็คือ ปัญหาเรื่องสัญชาติและสถานะบุคคล กับปัญหาเรื่องสัตว์เลื้อย ซึ่งทั้งสองปัญหานี้ ชาวบ้านมีความมุ่งมั่นตั้งใจสูงที่อยากแก้ไข อีกทั้งออกความคิดเห็นและเสนอหนทางอย่างหลากหลาย พร้อมทั้งจะให้เกิดการริเริ่ม

เนื่องด้วยความเคารพเชื่อฟังยังคงเป็นค่านิยมสำคัญที่นำมาซึ่งความเข้มแข็ง ชาวบ้านหลายคนจึงเห็นว่า การมีผู้นำที่เด็ดขาด และการมีองค์กรเชิงอำนาจที่สูงกว่าระดับชุมชนของตนเอง เช่น ทหาร หน่วยงานราชการอื่น ๆ เช่น ป่าไม้ มาตั้งอยู่ในหมู่บ้านน่าจะเป็นตัวช่วยที่ดีสำหรับการนี้

โครงการทดลองนำร่อง การแก้ปัญหาสุขภาพและสถานะบุคคล

เนื่องด้วยปัญหาสุขภาพ เป็นประเด็นที่ชาวบ้านมองว่าสำคัญและควรได้รับการแก้ไขเป็นเรื่องแรก ๆ เพราะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในยุคสมัยปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง ทั้งคณะผู้วิจัย กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ และชาวบ้านบางส่วนจึงได้มาร่วมกันลงวางแผนและขับเคลื่อน โดยกิจกรรมหลัก คือ การลงเคาะประตูบ้านแต่ละหลังเพื่อทำข้อมูลครอบครัว สำหรับการตรวจสอบยืนยัน และส่งต่อสู่กระบวนการในการรับรองสถานะบุคคลจากหน่วยงานราชการต่อไป ทุกคนเต็มที่และกระตือรือร้นทั้งในการเรียนรู้ขั้นตอนการปฏิบัติงาน และเก็บข้อมูล ทีมใช้เวลาดำเนินการและติดตามผลอยู่ประมาณหนึ่งปี จนงานลุล่วงได้ตามเป้าหมาย ชาวบ้านเกือบทั้งหมดสามารถไปถึงขั้นที่ได้รับการรับรองสถานะบุคคล แม้ว่าจะไม่ใช่ทุกคนที่ได้รับบัตรประชาชนก็ตาม ทุกฝ่ายมีความพอใจ ส่วนผู้ปฏิบัติงานก็เกิดความภาคภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือชาวบ้านจนสำเร็จ อีกทั้งเชื่อมั่นในความสามารถและพลังร่วมของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมองว่า การขับเคลื่อนโครงการเช่นนี้มีประโยชน์และสามารถใช้เป็นเครื่องมือในกระบวนการเรียนรู้ต่อไปได้

คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบกว้าง ๆ สำหรับการดำเนินโครงการต่อในระยะปฏิบัติการไว้ดังนี้ คือ การขับเคลื่อนโครงการ/กิจกรรมที่ยังประโยชน์เพื่อชุมชน การน้อมนำคุณค่า และภูมิปัญญาดั้งเดิมของแอโก-แสนคำสือ และการเสริมทักษะที่จำเป็นให้แก่กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ ทั้งหมดจะกระทำบนฐานคิดแบบการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อมุ่งบ่มเพาะคุณลักษณะอันดีงามในตัวผู้นำรุ่นใหม่ ผสานรอยร้าว หันหน้าเข้าหากัน เพื่อร่วมสร้างสิ่งดี ๆ ให้ส่วนรวม รวมถึงจะอาศัยผลการทำโครงการเพื่อแก้ปัญหาให้ชุมชน และนำไปสู่การพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งและสันติสุขได้ในระยะยาว

โครงการการแก้ไขปัญหาสัตว์เลี้ยงในชุมชน

สืบเนื่องจากระยะเตรียมการวิจัยที่โครงการได้กำหนดกรอบกว้าง ๆ ไว้สำหรับดำเนินการต่อ คณะผู้วิจัยจึงได้จัดการสนทนารื้อกับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่อยู่หลายครั้ง พยายามให้พวกเขาได้ใช้ความคิดริเริ่มเพื่อออกแบบวางแผนการขับเคลื่อนโครงการขึ้น

ด้วยตนเอง ขณะที่ผู้วิจัยจะคอยสนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยงแนะแนวทางไปสู่ความสำเร็จ การก่อรูปทางความคิดบังเกิดขึ้นบนประเด็นที่หลากหลาย เช่น ปัญหาสัตว์เลี้ยง ปัญหา การปนเปื้อนของสารเคมีการเกษตร รวมถึงกิจกรรมพวกรวมการท่องเที่ยวชุมชน การปลูก พืชสวน และอื่น ๆ แต่สุดท้ายก็มาสรุปสิ่งที่ปัญหาสัตว์เลี้ยงในชุมชน เพราะเห็นว่า เป็นต้นตอของปัญหาอื่น ๆ อีกหลายอย่าง โดยเฉพาะเรื่องความรักความสามัคคีของ ชุมชนกล่าวคือ ถ้าแก้ปัญหาสัตว์เลี้ยงลงได้ก็จะช่วยแก้ปัญหาค้นหาทะเลาะเบาะแว้ง และ การไม่ปฏิบัติตามกฎกติกาได้ด้วย

หลังจากที่ตกลงกันได้แล้วว่า โครงการแรกที่กลุ่มจะดำเนินการ คือ เรื่องสัตว์เลี้ยง ในชุมชน กลุ่มจึงได้กำหนดขั้นตอนการทำงานไว้เบื้องต้นก่อน แล้วลงมือปฏิบัติไป เรียนรู้ไป จากนั้นค่อยนำผลที่ได้เรียนรู้มาปรับปรุงและออกแบบขั้นตอนการทำงานใน รอบถัดไป ดำเนินการเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งโครงการบรรลุผลสำเร็จ ภาพรวมของ ขั้นตอนการทำงานสรุปได้ดังตาราง 1

ตาราง 1

ขั้นตอนการทำงานในโครงการแก้ไขปัญหาสัตว์เลี้ยงในชุมชน

รอบที่	กิจกรรม
1	<ul style="list-style-type: none"> - ฝึกทักษะการสืบค้นข้อมูล Design thinking: การสังเกต การตั้งคำถาม การจดประเด็น - วางแผนสืบค้นข้อมูลในพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย - ศึกษากรณีต้นแบบในพื้นที่หมู่บ้านผามอน เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาสัตว์เลี้ยง และถอดบทเรียน - ลงพื้นที่ สืบค้นข้อมูลเบื้องต้น เพื่อการแก้ปัญหาสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านแอก-แสนคำลือ - นำเสนอผลการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้นในหมู่บ้าน <p>นำไปขยายผลต่อ-ปฏิบัติการให้เป็นรูปธรรมในชุมชน</p>
2	<ul style="list-style-type: none"> - เตรียมความพร้อม ฝึกการทำงานร่วมกับผู้เลี้ยงสัตว์ ทบทวนข้อมูลสำคัญ - ลงพื้นที่ ดำเนินงานเสวนากับผู้เลี้ยงสัตว์ตามปึกต่าง ๆ ในหมู่บ้านแอก-แสนคำลือ - ร่วมวงประชุมกับผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้าน หรือแลกเปลี่ยนในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการสัตว์เลี้ยง - ถอดบทเรียนและวางแผนทางการดำเนินการต่อ <p>นำไปขยายผลต่อ-ปฏิบัติการให้เป็นรูปธรรมในชุมชน</p>
3	<ul style="list-style-type: none"> - ร่วมกันร่างกฎกติกาเรื่องสัตว์เลี้ยงสำหรับหมู่บ้าน - นำเสนอร่างกฎกติกาเรื่องสัตว์เลี้ยงสำหรับหมู่บ้านแก่ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกาศใช้กฎ

รอบที่ 1 ผลจากการดำเนินการพบว่า การฝึกสืบค้นข้อมูลอย่างเป็นระบบนี้มีประโยชน์ตรงที่ทำให้ผู้ฝึกสามารถถอยออกมาเป็นบุคคลที่สามที่จะสังเกตรับรู้เรื่องราว ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นในการแก้ไขความขัดแย้ง อีกทั้งช่วยในการขยับกรอบโลกทัศน์ โดยผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่มีความตั้งใจและทำออกมาได้ผลดี นอกจากนี้ การได้ไปเห็นต้นแบบที่ดีที่บ้านผามอนก็ช่วยสร้างความชัดเจนและแรงบันดาลใจได้มาก ส่งผลให้สุดท้ายตอนที่ลงเก็บข้อมูลจริงและนำเสนอผล กลุ่มก็ทำออกมาได้อย่างน่าสนใจ ให้ประเด็นที่ครบถ้วนอันเป็นความต้องการจากทุกฝ่าย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการแก้ปัญหาต่อไป โดยรวม กระบวนการทำงานที่ได้ผลนั้นเริ่มจากการฝึกทักษะ ตามด้วยการเห็นต้นแบบ แล้วจึงเป็นการปฏิบัติจริงในพื้นที่ ซึ่งหลังจากนี้การขับเคลื่อนน่าจะไปอยู่ที่การสร้างกฎกติการ่วมกันให้เป็นรูปธรรมและร่วมผลักดันให้ภูมินั้นถูกบังคับได้จริง

รอบที่ 2 การดำเนินงานในรอบนี้เน้นหนักไปที่การตั้งวงสนทนา การประชุมกับชาวบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและตกผลึกให้ได้ข้อสรุปและแนวทางร่วมกันในวงกว้างทั่วทั้งชุมชน ผลที่ได้พบว่า กลุ่มมีความเป็นทีมมากขึ้น แสดงออกถึงความร่วมมือร่วมใจ แบ่งหน้าที่กัน อาสางานกัน สนับสนุน ไว้วางใจ และสามัคคีกันขึ้นอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งกล้าเสนอความคิดตรง ๆ และเป็นธรรมชาติ จึงอาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้แบบใช้โครงการเป็นฐานนี้ประสบความสำเร็จในแง่ได้สร้างพลังความร่วมมือของกลุ่มได้ดี บ่มเพาะให้เกิดจิตสาธารณะ เริ่มจัดการงานได้เป็นระบบมากขึ้น และเปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้และพากันทำงานบนสถานการณ์จริง ถึงบัดนี้ ปัญหาเรื่องสัตว์เลี้ยงคลีคลายลงไปมาก ทุกฝ่ายเห็นพ้องในการกันคอกและนำสัตว์เลี้ยวของตนออกไปเลี้ยงรวมกันไว้ที่ปางสัตว์นอกหมู่บ้าน

รอบที่ 3 เป็นการดำเนินงานรอบสุดท้าย โดยมุ่งไปที่การยกร่างกฎกติกาของเรื่องนี้ให้เป็นลายลักษณ์อักษร ตอนยกร่าง กลุ่มมีส่วนร่วมดี หลายคนแสดงออกถึงความรอบคอบ ลงรายละเอียดและมีการตรวจสอบกันและกันที่ดี กระบวนการเน้นให้ชาวบ้านเป็นผู้เสนอเนื้อหาเองให้สอดคล้องกับบริบทโดยตรง เมื่อการร่างกฎสำเร็จ ได้ถูกนำเสนอในที่ประชุมของหมู่บ้านและจัดพิมพ์ออกมาเป็นป้ายไว้นิสขนาดใหญ่ รวมทั้งสิ้น 4 ป้าย เพื่อนำไปติดไว้ตามจุดสำคัญต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เป็นอันเสร็จสิ้นโครงการนี้ จะเห็นได้ว่า การพากันทำงานอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและอย่างโปร่งใส เกิดการรับรู้และยอมรับร่วมกันทั่วทั้งชุมชน คือหัวใจของความสำเร็จ

โครงการการท่องเที่ยวชุมชน

ในทำนองเดียวกับโครงการเรื่องสัตว์เลื้อย กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ได้เกิดความคิดริเริ่ม และแสดงออกถึงความสนใจที่อยากขับเคลื่อนอีกหนึ่งโครงการซึ่งเป็นเรื่องของ การท่องเที่ยวชุมชน โดยกลุ่มแสดงเจตจำนงนี้ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกับตอนที่โครงการเรื่อง สัตว์เลื้อยกำลังใกล้จะสำเร็จ ความตั้งใจในเรื่องนี้มาจากความกระตือรือร้นของกลุ่มผู้นำ ที่อยากทำกิจกรรมที่ได้นำเสนอสิ่งดีงามของชุมชน และอยากชวนคณะผู้วิจัยให้ได้ไป เที่ยวด้วยผกูด ไปเดินป่า ไปพักค้างแรม ผ่อนคลายและชมธรรมชาติที่สวยงามที่นั่น อีกทั้งจะได้เป็นโอกาสที่จะแบ่งปันเรื่องเล่าเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชนเผ่า รวมถึงได้เรียนรู้ วัฒนธรรมการหาอยู่หากินกับป่าซึ่งเป็นวิถีชีวิตของบรรพบุรุษมาช้านาน โครงการ ท่องเที่ยวนี้เชื่อว่านอกจากจะเป็นโอกาสได้เรียนรู้บนการทำงานร่วมกันแล้ว ยังเป็น การปูทางไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้ด้วยในรูปของการพัฒนาเป็นอาชีพเสริมให้ กับหมู่บ้านได้ต่อไป

กลุ่มได้กำหนดขั้นตอนการทำงานไว้เป็นเบื้องต้น เริ่มจากการทดลองจัดโปรแกรม เดินป่า แล้วจะลงมือปฏิบัติไปเรียนรู้ไป จากนั้นนำผลที่ได้เรียนรู้มาปรับปรุงและออกแบบ ขั้นตอนการทำงานในรอบถัดไป ดำเนินการเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งโครงการบรรลุผล สำเร็จ ภาพรวมของขั้นตอนการทำงานสรุปได้ดังตาราง 2

ตาราง 2

ขั้นตอนการทำงานในโครงการการท่องเที่ยวชุมชน

รอบที่	กิจกรรม
1	<ul style="list-style-type: none"> - เตรียมความพร้อมทริปเดินป่า: การเดิน การขนของ การรับส่ง อาหาร น้ำดื่ม ที่พัก กิจกรรมระหว่างทาง - เดินป่า สุดออยผกูด พักค้าง เดินกลับสู่หมู่บ้านแอโก้-แสนคำลือ - เปิดวงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การเดินป่า - เรียนรู้แนวทางการต่อยอดสู่ผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม <p style="text-align: center;"><i>นำประสบการณ์ไปคิดตกผลึก-วางแผนโปรแกรมการท่องเที่ยว</i></p>
2	<ul style="list-style-type: none"> - เรียนรู้และจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม-เส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในหมู่บ้าน - ถอดบทเรียนและวางแผนแนวทางการดำเนินการต่อ <p style="text-align: center;"><i>นำประสบการณ์ไปคิดตกผลึก-วางแผนโปรแกรมการท่องเที่ยว</i></p>

รอบที่	กิจกรรม
3	<ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชน: สำรวจจุดสำคัญในชุมชน - พัฒนา ลงรายละเอียดการจัดทำแผนที่การท่องเที่ยว-ปฏิทินกิจกรรม/เทศกาลรอบปีของชุมชน - ถอดบทเรียนและวางแนวทางการดำเนินการต่อ <p><i>นำประสบการณ์ไปคิดตกผลึก-วางแผนโปรแกรมการท่องเที่ยว</i></p>
4	<ul style="list-style-type: none"> - ทดลองการจัดโปรแกรมท่องเที่ยวในชุมชน (ครั้งที่ 1): เส้นทางในหมู่บ้าน เส้นทางเดินป่า ไชยสถาน <p><i>นำประสบการณ์ไปคิดตกผลึก-วางแผนโปรแกรมการท่องเที่ยว</i></p>
5	<ul style="list-style-type: none"> - ทดลองการจัดโปรแกรมท่องเที่ยวในชุมชน (ครั้งที่ 2): เส้นทางในหมู่บ้าน เส้นทางเดินเที่ยวไร่ ไชยสถาน - จัดทำแผนที่การท่องเที่ยวชุมชนฉบับสมบูรณ์ส่งมอบให้ชุมชน

รอบที่ 1 กิจกรรมสำคัญของรอบนี้คือกิจกรรมเดินป่า เป็นการเดินทางตลอด 11 กิโลเมตรที่ประทับใจมากของทุกฝ่าย ชาวบ้านดีใจและภูมิใจที่ได้วัดของดีที่พวกเขามี ได้ต้อนรับดูแลผู้มาเยือน ส่วนผู้มาเยือนรวมถึงคณะผู้วิจัยได้สัมผัสประสบการณ์พิเศษท่ามกลางธรรมชาติอันยิ่งใหญ่และได้เห็นภูมิปัญญาอันลึกซึ้งของชาวบ้าน โดยเฉพาะความรู้เรื่องพืชสมุนไพร ได้เข้าใจความหมายของป่าในมุมมองของคนพื้นที่ว่ามีความสำคัญอย่างไร ทั้งในแง่การดำรงชีวิต แง่ประวัติศาสตร์ และแง่คุณค่าทางใจ ความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพนับถือ ชาวบ้านที่ได้ร่วมกิจกรรมนี้บอกว่าดีใจ มีความสุข เกิดความสามัคคีกัน และเกิดพลังที่อยาก ต่อยอดให้เป็นกิจกรรมที่สร้างมูลค่าได้ต่อไป ด้วยเหตุนี้ ประเด็นสำคัญที่สุดที่ได้รับจากปฏิบัติการในรอบนี้ก็คือ ทำอย่างไรจะพัฒนาเส้นทางนี้ให้เป็นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยเน้นไปที่การเรียนรู้ภูมิปัญญากับธรรมชาติ สะท้อนคุณค่าและวัฒนธรรมแบบชาวแอ่ว-แสนคำสื่อเอง รวมถึงอาศัยกิจกรรมนี้เพื่อส่งต่อการเรียนรู้ให้แก่เยาวชนรุ่นต่อไป ไปไม่ให้ความรู้เหล่านี้ต้องสูญหาย ส่วนแนวทางการขับเคลื่อนต่อไปจะอยู่ที่การวางระบบ จัดการข้อมูล และสร้างกติการ่วมกัน อนึ่ง ผลงานของรอบนี้ได้ชี้ว่า การมีคุณค่าสิ่งดีงามสูงสุด การได้นำเสนอสิ่งที่ทุกคนภาคภูมิใจ และการมีผู้นำกลุ่มที่พึ่งพาได้ ทั้ง 3 ประการนี้ดูเหมือนเป็นปัจจัยสู่การสร้างสามัคคีกลมเกลียวให้เกิดขึ้นได้

รอบที่ 2 และ 3 ทั้งสองรอบนี้เป็นปฏิบัติการต่อเนื่องที่เน้นการทำข้อมูลที่เกี่ยวข้องให้เป็นระบบ ได้แก่ จุดและเส้นทางท่องเที่ยว แผนที่ และปฏิทินการท่องเที่ยว ในตอนต้น ทีมอาจยังไม่สามารถมองภาพได้ทะลุทั้งหมด จึงได้อาศัยเครือข่ายด้านนี้ เช่น เจ้าหน้าที่จากองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.) และอาจารย์ด้านภูมิสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี มาช่วยให้แนวทางการทำงานเกิดความชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอนมากขึ้น หลังจากบรรลุลการกิจรอบนี้ กลุ่มเชื่อว่าชุมชนมีต้นทุนที่ดีพอที่พัฒนาต่อได้จริง สิ่งที่ต้องคิดเตรียมต่อไป คือ เส้นทางและโปรแกรมที่พัก อาหาร รวมถึงค่าใช้จ่าย และความพร้อมของนักสื่อความหมาย เพื่อจะได้ทดลองจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจริงในครั้งต่อไป ไป ส่วนสิ่งที่ต้องระมัดระวัง คือ การจัดสรรผลประโยชน์ต่าง ๆ ให้เกิดความลงตัวในหมู่บ้าน

รอบที่ 4 และ 5 งานหลักของสองรอบสุดท้ายนี้ คือ การทดลองจัดโปรแกรมท่องเที่ยวจริงในหมู่บ้านโดยมีกลุ่มคนที่รับเชิญมาอย่างเฉพาะเจาะจงเป็นนักท่องเที่ยว โปรแกรมประกอบด้วย เส้นทางวิถีชีวิตในหมู่บ้าน เส้นทางเดินป่า เส้นทางเดินไร่ และเส้นทางทางวัฒนธรรม ภายหลังเสร็จสิ้นการท่องเที่ยวในแต่ละเส้นทาง กลุ่มได้ตั้งวงถอดบทเรียนและรับคำแนะนำด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการวางระบบทำงาน รวมถึงการปรับรายละเอียดในบางกิจกรรมให้ดีขึ้น โดยรวม กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่และชาวบ้านรู้สึกดี กระตือรือร้น และเต็มที่ในทุกกิจกรรม โดยเฉพาะการพาชมสิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่ ได้เรียนรู้งานผ่านประสบการณ์จริง แม้ทำงานบางลักษณะเช่นการคิดเป็นระบบ ส่วนใหญ่อาจจะยังทำได้ไม่สมบูรณ์นัก จะเห็นได้ว่าศักยภาพหลักของกลุ่มอยู่ที่การคิดและตัดสินใจ เฉพาะหน้าซึ่งช่วยให้งานขับเคลื่อนไปได้อย่างราบรื่นสอดคล้องกับสถานการณ์ตรงหน้า ได้ดีมาก ส่วนข้อติดขัดเล็กน้อยอื่น ๆ ก็เช่น การสื่อสารภาษาไทยที่บางคนยังไม่คล่องนัก อนึ่ง เสน่ห์ของชุมชนคือความเรียบง่ายดั้งเดิม ป่าเขาที่มีเรื่องเล่า เส้นทางประวัติศาสตร์ ในหมู่บ้านที่มีตำนาน อาหาร และการพักผ่อนแบบไม่ต้องปรุงแต่งมาก

มีสิ่งหนึ่งที่ช่วยสมานใจคนในชุมชนได้มาก คือ พิธีจุดเทียนถวายความรำลึกแก่รัชกาลที่ 9 และพระบรมวงศานุวงศ์ที่บ้านของพ่อเฒ่าแสนคำลือ กิจกรรมนี้สะท้อนคุณค่าอันเกิดจากความผูกพันระหว่างชาวแอกโก-แสนคำลือกับสถาบันสูงสุดของชาติ “มีคนมาเป็นร้อย พวกกันมา แทบทุกคนแต่งชุดชนเผ่า และมากันอย่างใจ บรรยาการดีมาก ...” ทุกคนชื่นชมและดีใจที่ได้ทำกิจกรรมนี้ เป็นการยืนยันว่า การท่องเที่ยว

รวมถึงกิจกรรมที่วางอยู่บนคุณค่าที่ทุกคนมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ สามารถหลอมรวมใจ และสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นได้มากมายเป็นธรรมชาติ และด้วยนัยนี้ การท่องเที่ยวก็คือเครื่องมือประสานใจของคนในชุมชน

ถอดบทเรียนภาพรวมของโครงการ

หลังโครงการต่าง ๆ ลุล่วงลง กลุ่มได้มาใช้เวลาร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นการถอดบทเรียนใหญ่ในภาพรวม กระบวนการในระยะนี้เน้นไปที่การเปิดพื้นที่ เพื่อสนทนาแลกเปลี่ยน รวมถึงการตั้งคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อรับฟังประสบการณ์ ข้อคิด และบทเรียนรู้ที่แต่ละคนได้รับ กลุ่มได้ร่วมกันประเมินถึงความสำเร็จ - ไม่สำเร็จ ในแต่ละโครงการที่ได้ทำผ่านมา จากนั้นสรุปผลงานรูปธรรมอันเป็นความสำเร็จใหม่ ๆ ในหลายด้าน ได้แก่

1. การแก้ไขปัญหาสัตว์เลื้อยในชุมชน
2. กฎกติกาเรื่องสัตว์เลื้อยในชุมชน และแผนที่ท่องเที่ยวชุมชนแอโก้-แสนคำลือ
3. เส้นทางท่องเที่ยววิถีชาวไร่ของแอโก้-แสนคำลือ
4. เส้นทางเดินป่า อาบป่า
5. กิจกรรมทางวัฒนธรรม พิธีจุดเทียนถวายพระพร และเส้นทางรำลึกการเสด็จพระราชดำเนิน
6. กิจกรรมการท่องเที่ยว โฮมสเตย์ และวิถีการกินการอยู่แบบชาวบ้าน

ประเด็นต่อมาที่กลุ่มช่วยกันวิเคราะห์ คือ ปัจจัยที่นำมาสู่ความสำเร็จในภาพรวม ซึ่งได้แก่ การร่วมคิดร่วมทำ การลงมือปฏิบัติเพื่อส่วนรวม และการรักษาคุณค่าของชุมชน จากนั้นจะเลืกลงไปในกรณีของโครงการโดยมองว่า ปัจจัยหลัก ๆ มาจากการจัดการข้อมูลอย่างเป็นระบบ การวิเคราะห์ที่รอบด้าน การมีเจตจำนงและความร่วมมือที่ชัดเจน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า การทำโครงการที่ผ่านมาทุกโครงการ นับว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้ผลดีสำหรับการทำกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่และชาวบ้านชุมชนแอโก้-แสนคำลือ อีกทั้งสอดคล้องกับแนวทางการเสริมพลังชุมชนจากภายใน

ส่วนผลอันเป็นประสบการณ์และบทเรียนรู้ส่วนบุคคลที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น ส่วนใหญ่ได้เอ่ยถึงการมีสติ ควบคุมอารมณ์ในตนเอง มีความนิ่ง และรับฟังกันมากขึ้น นอกจากนี้ ยังพูดถึงการได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ เห็นแจ้งว่าการช่วยกันแก้ปัญหาชุมชน

ให้สำเร็จนั้นเป็นไปได้จริง ได้เรียนรู้เรื่องนิเวศและภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ได้ทำงานเป็นทีม รู้จักการแบ่งบทบาทหน้าที่กัน มีความกล้าพูดกล้าแสดงออกมากขึ้น โดยเฉพาะการกล้าตัดสินใจในสถานการณ์เฉพาะหน้า และเริ่มเห็นประโยชน์ของการมีกฎกติกา และการจัดการเชิงระบบ แม้ว่าส่วนใหญ่จะยังไม่มีทักษะในการคิดวิเคราะห์ที่ซับซ้อน ประชุมงาน หรือร่วมกันวางแผนในระยะยาวก็ตาม (อ่านรายละเอียดในหัวข้อถัดไป) กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่กลุ่มนี้นับได้ว่ามีศักยภาพภายในตนที่ดีที่สามารถส่งต่อให้คนอื่น อีกทั้งเพียงพอที่จะร่วมกันขับเคลื่อนสิ่งดีงามที่จะช่วยพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งได้ต่อไป ดังผลสัมฤทธิ์ที่ได้ประจักษ์จากโครงการข้างต้น

อภิปรายผล

คุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงที่มีความเหมาะสมต่อการพัฒนาความเข้มแข็งให้ชุมชนแอ่ง-แสนคำลือ

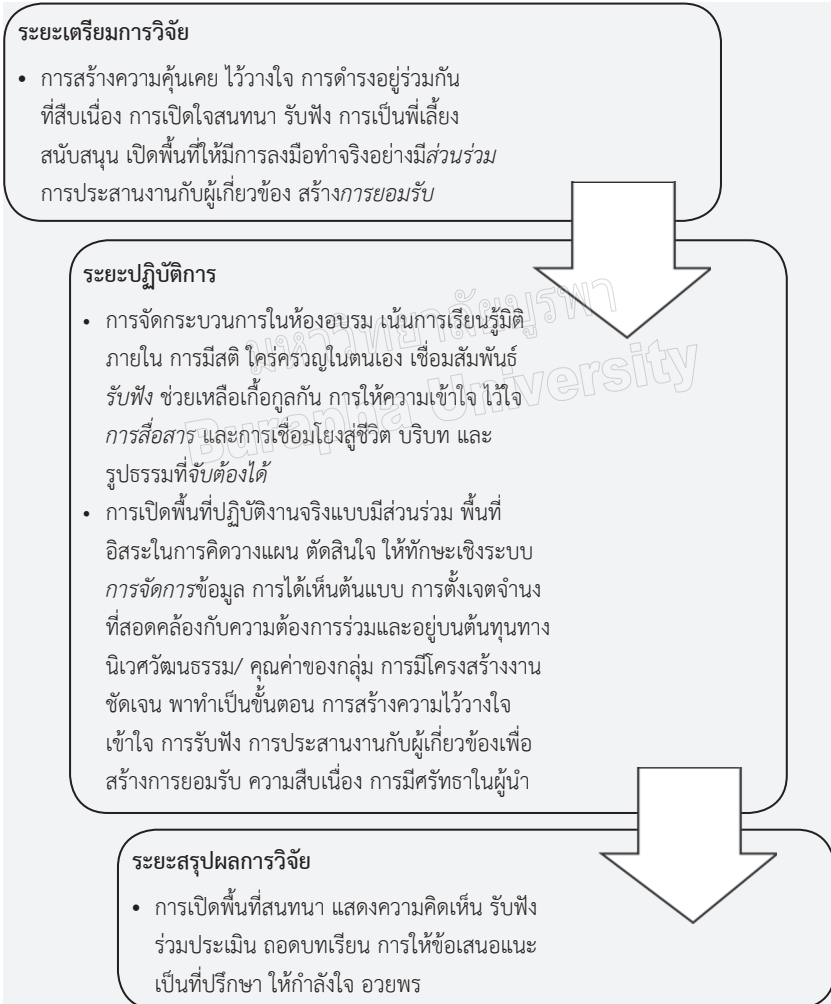
แนวทางการขับเคลื่อนโครงการวิจัยโดยรวมสอดคล้องกับปรัชญาการทำงานวิจัยแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งทั้งมุ่งแก้ปัญหาให้สังคมและสร้างศักยภาพของคนทำงานให้เกิดขึ้นไปในเวลาเดียวกัน เป้าหมายมิใช่การเน้นควบคุมให้ได้ผลลัพธ์ตามที่ผู้วิจัยต้องการ แต่มุ่งเปิดมุมมองอันหลากหลายของทุกคนที่เกี่ยวข้อง บนความเชื่อพื้นฐานที่ว่า การมองโลกของแต่ละคนซึ่งอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมที่ไม่เหมือนกัน ย่อมส่งผลต่อการให้ความหมายและการกระทำที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้ โครงการให้ความสำคัญต่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ที่มองว่าวัฒนธรรม คือ ชุมพลึงที่แท้จริงของการพัฒนาและในการลงมือปฏิบัติได้อาศัยหนทางการเรียนรู้แบบใช้โครงการเป็นฐาน

เมื่อพิจารณารายละเอียดของการขับเคลื่อนโครงการตั้งแต่ต้นจนจบ พบว่า ท่วงท่าของการทำกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดที่สอดรับไปกับท่าทีการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมตลอดโครงการ สามารถประมวลได้ดังเนื้อความที่แสดงอยู่ในภาพที่ 2

ภาพที่ 2

ภาพรวมของคุณลักษณะการทำกระบวนการเรียนรู้ของโครงการ

จากประมวลคุณลักษณะข้างต้น ส่งผลให้ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการพัฒนาความเข้มแข็งให้ชุมชนแออัด-แสนคำลือ มีคุณลักษณะอันประกอบด้วย

1) การเตรียมความพร้อม โดยสร้างความไว้วางใจ ความคุ้นเคยระหว่างกัน และซึมซับรับรู้คุณค่า ภูมิปัญญา และประวัติศาสตร์ของชุมชน

2) การเสริมทักษะการเรียนรู้ ทั้งด้านมิติภายใน สติ การใคร่ครวญในตนเอง และความซื่ออกเข้าใจ และด้านทักษะภายนอก การคิดเชิงระบบ การจัดการข้อมูล และการสื่อสาร

3) การตั้งเจตจำนงร่วม ที่อยู่บนความต้องการร่วมกัน ไม่ขัดแย้งกัน อยู่บนต้นทุนทางภูมิปัญญา คุณค่า และนิเวศวัฒนธรรม และมีเป้าหมายที่ยังประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้ชัดเจน

4) การเปิดพื้นที่ของปฏิบัติการจริง (การทำโครงการ) โดยมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน มีอิสระในการออกความคิดเห็น วางแผน และตัดสินใจ มีโครงสร้างงานที่ชัดเจน เป็นรูปธรรม และมีความสืบเนื่อง ติดตามผล และปรับปรุงเพื่อทำซ้ำ

5) กระบวนการเสริมพลังกลุ่มอย่างสร้างสรรค์ โดยสร้างแรงบันดาลใจจากการได้เห็นแบบอย่าง มีพื้นที่ปลอดภัย มีการรับฟัง ความซื่ออกเข้าใจ และมีความร่วมมือร่วมใจ ทำงานเป็นทีม

6) กระบวนการเกื้อหนุนจากภายนอก โดยมีระบบพี่เลี้ยงคอยสนับสนุนประสานงานกับผู้เกี่ยวข้องเพื่อสร้างการยอมรับ และมีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็งเป็นที่ศรัทธา

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของโครงการนี้อาศัยการทำงานร่วมกันในระดับชุมชนเพื่อสร้างการเรียนรู้ มุ่งยกระดับมุมมองและจิตสำนึกร่วมของกลุ่ม และสร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชุมชนเป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ร่วมกันลงมือขับเคลื่อนงานที่ส่งผลกระทบเชิงสังคม มีเจตนาเพื่อส่วนรวม ออกจากความคับแคบส่วนตัวไปสู่การเชื่อมโยงกับผู้คนและชุมชนที่กว้างขวางกว่าบนฐานของการตระหนักรู้ใคร่ครวญ ซึ่งเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของโอซัลลิแวนที่เห็นว่า การเรียนรู้มิติภายในที่สามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึก เป็นความหมายที่เราให้ต่อการสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่ตัวเอง คนอื่น ไปจนถึง ชุมชน สังคม และโลก เป็นการศึกษาที่พาเราทำความเข้าใจปัญหาที่วิกฤตของชีวิต พาเราตั้งคำถามใคร่ครวญต่อกรอบการมองโลก และพาเราลงมือกระทำต่อชีวิตอย่างสร้างสรรค์และเชื่อมโยงกับโลกกว้าง (O'Sullivan, 2002) นอกจากนี้ ยังมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ สมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และ

กาญจนา ภูครองนาค (2560) ที่ชี้ว่า การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสามารถกระทำได้ผ่านแนวทางการเรียนรู้ที่เกิดจากสังคมและวัฒนธรรม เช่น การปลดปล่อยและสร้างสังคมอันพึงประสงค์ มีธรรมาภิบาล การเชื่อมโยงการเรียนรู้กับโลก กับชีวิตที่มีรากเหง้ากับความเป็นชุมชนอันหลากหลาย รวมถึงการทำงานสังคมและจิตอาสา เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงในผู้เข้าร่วมที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของโครงการ

จากที่ได้สัมพันธใกล้ชิดกันมาเป็นเวลายาวนาน ได้เฝ้าสังเกตและพูดคุยสนทนากันในวาระโอกาสต่าง ๆ ตลอดการทำโครงการ ผู้วิจัยขอประมวลและนำเสนอภาพรวมของประสบการณ์และบทเรียนรู้ต่าง ๆ ที่พบทั้งหมดในกลุ่มผู้เข้าร่วม โดยจำแนกได้เป็น 2 ส่วน คือ

1) การเปลี่ยนแปลงที่เป็นการเรียนรู้มิติด้านใน ได้แก่ การมีสติ การควบคุมอารมณ์ในตนเอง การรับฟังและสัมพันธภาพที่ดีขึ้น และความเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มที่จะร่วมกันแก้ปัญหาเหล่านี้ว่าอันจำเป็น “การตื่นรู้” เบื้องต้นที่ผู้เข้าร่วมได้รับจากโครงการวิจัย เนื่องด้วยแต่ละคนเกิดการทำงานภายในที่ได้ใคร่ครวญและตระหนักรู้เริ่มมีการขยับปรับเปลี่ยนมอง เช่น จากที่มองแต่ข้างนอกก็เริ่มหันมามองกลับสู่ภายในจิตใจ หรือจากการมองเพียงแค่เฉพาะตัวมากเป็นการมองเห็นกันและกัน เข้าอกเข้าใจกันมากขึ้น เป็นต้น (วรรณดี สุทธิธรรมากร, 2560)

2) การเปลี่ยนแปลงด้านทักษะและความรู้ภายนอก ได้แก่ การกล้าตัดสินใจ แก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแบ่งหน้าที่ ร่วมกันทำงานเป็นทีม การกล้าคิดกล้าแสดงออก และความรู้ใหม่ ๆ ด้านภูมิปัญญาและคุณค่าดั้งเดิมของชนเผ่า ความรู้ด้านนิเวศวัฒนธรรม และการคิดวางแผนเชิงระบบ

“มันเป็นประสบการณ์ครั้งหนึ่งที่เราทำสำเร็จ จากแต่ก่อนที่พยายามมาหลายครั้งแต่ไม่เคยสำเร็จ เรื่องนี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำไปใช้ต่อ สิ่งสำคัญที่สุดที่นำมาสู่ความสำเร็จ คือ การมีส่วนร่วมเป็นอันดับหนึ่งเลย รองลงมาคือ การใส่ใจให้ทั้งสองฝ่ายหันหน้าเข้าหากันเพื่อแก้ปัญหา มันจะแก้ได้ ถ้าเรานึกถึงเหตุการณ์นี้ไว้”

เมื่อวิเคราะห์ผลการเปลี่ยนแปลงที่เป็นมิติด้านในให้ลึกขึ้น โดยเทียบกับแนวคิด พัฒนาการจิตสำนึกแบบโครงสร้างนิยมของ Kegan (1982) ก็พบว่า ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ มีแนวโน้มการให้ความหมายต่อโลกอยู่ใน **ระดับที่ 2 คือ จิตตามใจตน** เป็นหลัก ขณะเดียวกันก็มีสัญญาณบ่งบอกว่าเริ่มมีการขยับกรอบการมองโลกไปสู่ระดับที่สูงขึ้น กล่าวคือ **ระดับที่ 3 จิตตามสังคม** อยู่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงท้ายของโครงการ เมื่อการทำโครงการเริ่มเห็นผลสัมฤทธิ์ ผู้เข้าร่วมหลายคนได้แสดงออกถึงความหมายของการร่วมมือกัน การมุ่งประโยชน์ร่วม การอ้างอิงกฎและมาตรฐาน และการสานสัมพันธ์ภายในของกลุ่ม มากกว่าการมองแค่ประโยชน์ใครประโยชน์มัน ดังคำพูดที่ว่า

“กฎกติกาที่เราร่วมกันตั้งขึ้นมาโดยกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ พอเราช่วยกันตั้งขึ้นมาก็พบว่ามันใช้ได้ดี ใช้ได้ผลด้วย..... มีการพูดคุยกันภายในหมู่บ้านมากขึ้น ซึ่งในอนาคตคิดว่าอาจจะต้องมีกติกาเพิ่มมากขึ้น .....”

“..... เอาสิ่งที่เรารู้มาไปช่วยคนอื่นมีจิตอาสา ช่วยพัฒนาหมู่บ้าน แต่ก่อนไม่เคยรู้ว่ามีแบบนี้ แต่ตอนนี้ได้รู้ว่าจิตอาสาก็เป็นงานอีกอย่างหนึ่งที่เรทำให้แก่ส่วนรวมให้อยู่ร่วมกันได้”

ทั้งหมดนี้ คือ ฐานสำคัญที่จะส่งผลให้กลุ่มเกิดการตระหนักรู้อย่างลึกซึ้งและเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นพื้นฐานได้ต่อไป อีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงสู่พฤติกรรมและท่าที การแสดงออกภายนอกนั้นเป็นผลมาจากโครงสร้างของการให้ความหมายภายในจิตใจ (อัตวิสัย) ที่ขยับตัวไปของแต่ละคนในกลุ่มนั่นเอง ทั้งนี้ท่าทีและการสนับสนุนจากผู้นำพา กระบวนการเรียนรู้จะมีส่วนสำคัญมากที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดการขยับขึ้นของจิตสำนึกนี้ บนความเชื่อมั่นศรัทธาที่ผู้เข้าร่วมมีต่อผู้นำกระบวนการ ท่าทีที่มีความเหมาะสมก็คือ การสร้างกฎกติกา การนำพาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนตามมาตรฐาน การให้เห็นและทำตามแบบอย่างอันดีงาม การร่วมทำงานเป็นทีม มุ่งประโยชน์ส่วนรวม การใช้ความคิดเชิงระบบ และการให้เกียรติ ให้กำลังใจ

การพัฒนาความเข้มแข็งของชาวแอโก-แสนคำลือผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการใช้โครงการเป็นฐานนับว่าประสบความสำเร็จได้ด้วยดีตั้งแต่จุดปัจจัยทั้งหมดข้างต้น อย่างไรก็ตาม ในแง่ของการเรียนรู้ด้านการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญกว่าของพวกเขาจะอยู่ที่การใคร่ครวญและตระหนักได้ว่า การได้มาซึ่งสิ่งที่ลำพังตนเองต้องการนั้นมิใช่สิ่งสูงสุด หากแต่ชีวิตยังมีอะไรที่มีความหมายได้มากกว่านั้น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

คุณลักษณะของการจัดกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงสำหรับชุมชน ทั้ง 6 องค์ประกอบที่นำเสนอไว้ในงานวิจัยนี้ นับว่ามีความสมบูรณ์และอาจนำไปใช้ประกอบอย่างกว้าง ๆ สำหรับทำงานกับชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้ อย่างไรก็ตาม รายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบจำเป็นต้องได้รับการปรับให้เข้ากับธรรมชาติและโลกทัศน์ของผู้คนในชุมชนนั้น ๆ การรับรู้อย่างลึกซึ้งว่าชุมชนที่ตนเข้าไปศึกษานั้น มีรากเหง้าที่มาอย่างไร และมีการให้ความหมายต่อสถานการณ์และโลกรอบตัวอย่างไร เหล่านี้คือเงื่อนไขที่สำคัญของการทำวิจัย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมีความสำคัญสำหรับการพัฒนาที่สร้างความเข้มแข็งของผู้คนที่เกี่ยวข้องจากฐานราก สิ่งที่ควรให้ความสำคัญมากขึ้นอันเป็นหนทางสู่ความสำเร็จของงานก็คือ การบ่มเพาะทักษะของการคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณและการกลับมาตระหนักรู้ใคร่ครวญเพื่อให้เห็น โลกดัชนีและจุดยืนภายในตนเองอันเป็นจุดต้นกำเนิดของการขับเคลื่อนงานทั้งหลาย ของทั้งนักวิจัยตลอดจนผู้เข้าร่วมทุกคนที่มีส่วนร่วมกับงานวิจัย

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ สำนักงานมูลนิธิโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช และนายแพทย์จักรธรรม ธรรมศักดิ์ ที่ได้ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณการวิจัย กำลังใจ กำลังใจในการลงปฏิบัติงานในพื้นที่ รวมถึงข้อชี้แนะต่าง ๆ อันทรงคุณค่า จนส่งผลให้งานวิจัยนี้ลุล่วงและประสบความสำเร็จลงด้วยดี

รายการอ้างอิง

เกษราวัฒน์ นิลวรางกูร. (2556). การวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: ความเป็นมาและความเชื่อมโยง. วารสารสมาคมพยาบาลฯ สาขา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 31(3), 23-28.

จินตนา สุจจันท์. (2554). *การศึกษาตลอดชีวิตและการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ชลลดา ทองทวี, จิรัชกาล พงศ์ภคเชียร, ธีระพล เต็มอุดม, พงษธร ตันติฤทธิ์ศักดิ์ และ สรยุทธ รัตนพจนารถ. (2551). *จิตตปัญญาศึกษา: การสำรวจและสังเคราะห์ความรู้จิตตปัญญาศึกษาเบื้องต้น*. นครปฐม: โครงการวิจัยและจัดการความรู้จิตตปัญญาศึกษา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธีระภัทรา เอกผายชัยสวัสดิ์. (2554). *ชุมชนศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณดี สุทธินรากร. (2560). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและกระบวนการทางสำนึก*. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

สมสิทธิ์ อัสตรนีย์. (2554). *ญาณวิทยาของจิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และกาญจนา ภูครองนา. (2560). *การศึกษาวិเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงตามแนวจิตตปัญญาศึกษาเพื่อการบ่มเพาะความเชื่อตรง*. *วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 18(2), 225-242.

สมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และคณะ. (2556). *กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษาเพื่อนำไปสู่ความสามัคคีกลมเกลียวของส่วนรวม: กรณีศึกษาหมู่บ้านแอกโก-แสนคำลือ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. นครปฐม: คณะกรรมการธิการการศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ศิลปะ และวัฒนธรรม วุฒิสภา และมหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารไม่ตีพิมพ์).

สมสิทธิ์ อัสตรนีย์ และคณะ. (2558). *การบ่มเพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ของชุมชนแอกโก-แสนคำลือด้วยกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาศึกษา*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการธิการการศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ศิลปะ และวัฒนธรรม

วุฒิสุภา และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (เอกสารไม่ตีพิมพ์).
อุทัย ปริญาสุทธีรัตน์. (2561). *การพัฒนาชุมชน: แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา ประเด็น
ปัจจุบันและกรณีศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Kegan, R. (1982). *The evolving self: Problem and process in human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

O'Sullivan, E. (2002). The project and vision of transformative education: Integral transformative learning. In E. O'Sullivan, A. Morrell, & M. A. O'Connor (Eds.). *Expanding the boundaries of transformative learning: Essays on theory and praxis* (pp. 1-12). New York: Palgrave.

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University